

DPN 5803

Title: नीति संग्रह स्वभाव रक्षा / NĪTĪ SANGRAHA SVABHĀVA RAKṢĀ

Run. No. 6494

Cat. No.

Micro. No.

Subject नीति / Didactic

Religion: Hindu / Bauddha

Language: Skt. / New. / Nep. / Skt. - New. / Maith. - New. / New. - Nep. /

Size in cms. 15.5 x 29.0 cm Folios 12 Lines (in a page) 10

Compl. / Incompl.

Chapt. / act /

Author / translator

Scribe / donor

Date: NS / SS / VS / KS

Ruler / place

Script: New. / Dev. / Bhuja. / Ran. /

Illus. :

Material: palmleaf / paper / thiyasaphu /

Condition: fine / damaged by worms, rats, water /

Beginning, colophon, post-colophon:

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ अत्र स्वभाव रक्षा पूर्व पुण्यपुत्रिण इत्यति ॥ ॥ समाप्तौ स्वभाव रक्षणेन
परिरक्ष्येत् ॥ १ ॥

समाप्ति / Colophon

इति श्री गन्धान्तरु मन्त्रादाय श्रीकृष्ण मान संज्ञा नीति (संज्ञा वक्राव रस्य समाप्तम्)

ब्रह्मवेवर्ते ॥ गुरोः शास्त्रे च महति श्रद्धा पुरोषैरवाप्नुते ॥ भविष्ये ॥ विष्णुः सेवितो ब्रह्मो यस्मिन् देशे प्रवर्तते ॥
ते ॥ शास्त्रोक्तं श्रावितं विप्रैः सद्देवाः परमो मतः ॥ ५ ॥

तन्मयश्च

भीगणेशायनमः ॥ ॥ जनः स्वभावदोषाद्यैः सर्वपुण्यम्विनश्यति ॥ तस्माद्यदौ स्वभाव
वश्वयत्नेन परिरक्षयेत् ॥ १ ॥ नीतिस्मृतिपुण्यसंक्षेपेण समुद्भूतम् ॥ सारमेतत्तस्मा
मेतत्स्वभावार्थं प्रवक्ष्यते ॥ २ ॥ येन केन प्रकारेणानृणां संसर्गजायते ॥ ॥ बहवः पुण्यकृतचेत
स्यमे ॥ ॥ पुण्यवान् भवेत्तत्पुण्यसागं यथा ॥ ॥ आसनाद्ययनाद्यानात्मभाषात्सरभोज
नात् ॥ संक्रामन्ति हि पापानि तैलविन्दुरिवांभसि ॥ ३ ॥ संवत्सरेण पतति पतितेन सहा चान्
संवत्सरेण पतति संसर्गं कुरुते तु यः ॥ ये हि सव्यामने नित्यं वसन्ते पतितो भवेत् ॥ याजनं यो
निसंवन्धं तथैवाध्ययनं द्विजः ॥ कृत्वा सद्यः पतेत्तज्ज्ञानात्सरभोजनमेव च ॥ कलौ तु केवलं क
र्त्ता फलभुक् पुण्यपापयोः ॥ अकृतेऽपि हि संसर्गं व्यवस्थेयमुदाहृता ॥ ४ ॥ एकत्रैवैथुना
यानादेकपात्रेऽस्य भोजनात् ॥ ६ ॥ फलार्द्धं प्राप्नुयात्सर्पयथावत्पुण्यपापयोः ॥ ६ ॥ अध्या
पनाद्याजनादेकपत्रशनादपि ॥ भूयशी पुण्यपापानामिति प्राप्नोति मानवः ॥ ७ ॥ दर्शना
श्रवणाभ्यां च मनो ध्यानात्तथैव च ॥ परस्य पुण्यपापानां शतांशं प्राप्नुयान्नरः ॥ ८ ॥ परस्य

ना

॥ रामः ॥

॥ १ ॥

दायकं न च त्वेन
कीर्तिम्

15

10

5

0

Cms.

5

10

15

20

25

30

निंदां पैभूयधिकारं च करोति यः ॥ तत्कृतं पातकं प्राप्य स्वपुण्यं पुरस्कृतिसः ॥ ९१ ॥ ऊर्वतः
पुण्यकर्मणि सेवायः कुरुते परः ॥ तस्य सेवानुरूपेण तस्य तत्पुण्यं भाग्यं भवेत् ॥ ९० ॥ तस्मान्न
रक्त्याणामिच्छेत् ॥ ॥ यथा यथा हि पुरुषः कस्याणो कुरुते मतिम् ॥ तथा तथा स्य सर्व
श्राव्यं तेनात्र संशयः ॥ ९२ ॥ शुक्रनीतौ ॥ न कुर्याच्चिन्तयेत्कस्य मनसा हिनं क्वचित् ॥ ९३
स्कन्दपुराणे कदाशिवं डे ॥ ॥ सुखदः खानितुः स्यान्नियथात्मनितथापरे ॥ सुखं वा यदि
वाडः खं यत्किंचित्क्रियते परे ॥ तत्कृतं हि पुनः पश्चात्सर्वमात्मनि संभवेत् ॥ ९४ ॥ बाला
वैष्णवाय यद्युतं दृष्टं तत्तदेव स्वभावो जायते ॥ अथ व्याख्या नं क्रियते ॥ ॥ माता न पाल
येद्बालं पिता साधु न शिष्ययेत् ॥ राजा यदि होदिनं कातं च परिदेवता ॥ ९५ ॥ मातापि
ताच शत्रुः स्याद्यथाभां बालो न पाठिनः ॥ न शोभते सभायां हि हंसमभ्यवको यथा ॥ ९६ ॥
प्रत्यक्षे गुरुराजानोपरोक्षे मित्रा भवौ ॥ प्रत्यक्षे वापरोक्षे बान्धवौ ॥ ९७ ॥

॥ श्री ॥
॥ २ ॥

॥ भुक् ॥ परपुत्रात्मपुत्रेषु यासां चित्तं समं भवेत् ॥ ताधन्यासा कृतार्थाश्चिता ज्ञेया लोका
मातरः ॥ १८ ॥ स्वशिभुं शिक्षयेदम्यशिभुनाप्यपराधिनम् ॥ १९ ॥ चानके लालना दहवो
दोषास्माडना दहवोगुणाः ॥ तस्मान्पुत्रं च शिष्यं च ताडयेन्न तु लालयेत् ॥ १९ ॥ भुक् ॥
भक्तिस्मृतिपुराणानामभ्यासः सर्वशहितः ॥ सांगानां सोपवेदानां सकलानां चरस्य ही
॥ २० ॥ मृगयाक्षाः स्त्रियः पानं व्यसनानि नृणां सदा ॥ चत्वार्येतानि संत्यज्य युत्पासं
योजयेत्कचित् ॥ २१ ॥ मनुः ॥ उपनीय गतः शिष्यं शिक्षयेच्छेचमदितः ॥ आचार्यम
निकार्यं च संध्योपासनमेव च ॥ २२ ॥ उपनीय तु यः शिष्यं वेदमध्यापयेद्दिनः ॥ संकल्प
सारहस्यं च तमाचार्यप्रचक्षते ॥ २३ ॥ भुक् ॥ नयेत्कालं वृथानैव नयेत्स्त्रीमद्यसेवनेः
यत्काले क्वचित् कर्तुं तत्कार्यं डागसंकेतम् ॥ २४ ॥ नीचस्यातिपरिचयो ह्यन्यगे हेमदा

॥ रामः ॥
॥ २ ॥

षोडशानिमात्रं वृथानकालं गमयेद्भूतस्त्रीस्त्वापवादतः गमयेद्देवतापूजाजपयोग
स्तवादिना गुरोः कृपात्वापकथास्तोत्रागमाविलोकनेः गमयेदति संकालं न वदेत्पारदूषणं

मात्रास्वस्त्राडीहोवानात्पनेकोतिकं वसेत ॥ यथासंख्येनाहयादाभाष्याश्वास्ववेस्त्रियं ॥

॥ श्री ॥

॥ ३ ॥

स्त्रीयानुपरकीयां वा सुभगे भगिनीति च ॥ सहवासो न्यपुह्येः प्रकाशमपि भाषणम् ॥ ३४ ॥
स्वातंत्र्यक्षरामपि स्ववासो न्यगृहे तथा ॥ ३५ ॥ त्यक्तैतानुर्गुणान्यत्रात्तोरक्ष्याः स्त्रियो
नैः ॥ वस्त्रान्नभूषणप्रेममृदुवाभिश्च शक्तितः ॥ ३६ ॥ मन्त्रित्वे ॥ धनेन वा ससाप्रेमाणा
श्रद्धयामृदुभाषणैः ॥ सततं तोषयेद्वा ननापियं कचिदचरोत् ॥ ३७ ॥ उत्सवे लोकयात्रायां
तीर्थेष्वन्यतिकेतने ॥ न पत्नीप्रेषयेत्प्राज्ञः पुत्रमाय विवर्जितां ॥ ३८ ॥ भर्त्रापि ज्ञाथ वा
राजा पुत्रवसुरवाभवेः ॥ स्त्रीयान्नेव नु देयः स्याद्गृहकृत्यैर्विनाक्षराः ॥ ३९ ॥ स्त्रीपुत्रयोः
स्वात्ममूलात्स्वात्मानं बोधयन्तारः ॥ म ॥ इराचारो हि पुत्रो लोके भवति निन्दितः ॥ उः खभागी
च सततं व्याधिते ल्यापुरेव च ॥ ४० ॥ न हथाशपथं कुर्यात्स्वल्पेप्यथेन रोबुधः ॥ हथाहि
शपथं कुर्वन्नेत्येव हचन शपति ॥ ४१ ॥ सत्येनापि शपेद्यस्तु देवन्निगृहसन्निधौ ॥ तस्य वै
वस्वतो राजा धर्मस्यार्द्धं निरुनति ॥ ४२ ॥ भारते ॥ शंभिकाभिन्नमर्यादाः कदर्या वि

अधिष्ये ॥ अक्षराणां द्विदाराणां वर्णसंकरजादयः
दृष्टाहि व ह वो दोषास्तस्मादक्षराः सदास्त्रियः ॥

॥ रामः ॥

॥ ३ ॥

षमात्मकाः ॥ नास्तिकाश्च कृतघ्नाश्च ते वै नारायणमिनः ॥ ४२ ॥ आचार्यश्च पिता चैव माता
भ्राता च पूर्वजः ॥ नार्तेनाप्यवमन्नव्याघ्रात्मगोनविशेषतः ॥ ४३ ॥ सर्वतः समचित्तस्तु स
र्वमात्मन एव च ॥ चिन्तयन् सर्वभूतानि तदा सिद्ध्यति सद्भिजः ॥ ४४ ॥ भुक् सावधानम
नातिस्पृण्मानं देवतां गतम् ॥ अग्निं तपस्विनं धर्मज्ञानद्वन्द्वं सुसेवयेत् ॥ ४५ ॥ मातृपितृ
गुरुत्वमिभ्रातृपुत्रमखिष्यपि ॥ न विरुद्धेनापकुर्यान्नमसापि क्षाणं क्वचित् ॥ ४६ ॥
देवतासु गुरौ पित्रोस्तथा राजकुलेषु च ॥ कौटिह्यमाचारमोहात्सद्यो न श्यति सान्वयः ॥
४७ ॥ दृष्ट्वाभ्यविवादं नु विवदे नैव केनचित् ॥ मिलित्वा संघसो राजमंत्रं नैव तत्तर्कये
त् ॥ ४८ ॥ भ्रमप्रमादाभिहतश्चाप्यवाक्यमनाभयेत् ॥ भुक् ॥ आप्नवाक्यमनादत्यदप्येता
चारितं यदि ॥ फलितं विपरीततत्कातत्र परिदेवता ॥ ४९ ॥ यथा कर्मफलं प्राप्यति र्य
त्कंकालपर्ययात् ॥ जायते लक्षणाध्याशीरिडाः पुरुषाधमाः ॥ ५० ॥ विनाशास्त्रं न जा

॥ श्री ॥

॥ ४ ॥

नातितस्माच्छास्त्रपरोभवेत् ॥ विहितस्य परित्यागाच्चिन्दितस्य च सेवनात् ॥ ५१ ॥ इहा मृ
त्रचउःखी स्यादल्पा पुश्चापि किलिषात् ॥ ^{बुद्धवेवने} न विना भवगां पुण्यं पापं वा वेत्ति कश्चन ॥ ५२ ॥
भुभा भुभवि वेकश्च अवगादेव जायते ॥ सर्वस्य लोचनं शास्त्रं यस्य नास्त्यथ एव सः ॥ ५३ ॥
विवेकान्न परो वस्तु रिति वेदविरो विदुः ॥ भुक्तः बुद्धिमान् भूयसे चित्सं वदुः शास्त्राण्यनं दित
ः ॥ ५४ ॥ तदर्थं मुगृह्णित्वा पितृदधीनो न जायते ॥ स्कंशास्त्रमधीया गो न विद्यात्कार्यं नि
र्णयः ॥ ५५ ॥ स्यादृक्कागतसंदर्शी व्यवहारो महत्ततः ॥
तत्र तत्र गुरोरा सो हो षं हित्वा हिताय वै ॥ ५६ ॥ गुणो दोषो विजानाति सर्वे
मुक्त इति स्मृतः ॥ ^{नाभिमानो भवेत्तयो माभिमानं विनश्यति} भावो भिजन विनस्मिको न्यो
त्तिमदृशो मया ॥ ५७ ॥ यक्ष्ये हास्यामि मोदिष्ये इत्यज्ञानविमोहिताः ॥ अनेकचित्तवि
प्रान्ता मोहजालसमाहताः ॥ ५८ ॥ प्रसक्ता कामभोगेषु पतन्ति नरके भवे ॥ अभिमा

गमः
तीक्ष्णः

नोनकर्तव्यो जातिविद्याधनादिभिः ॥ ५८ ॥ भुक्तः ॥ त्याज्योऽभिमानः सततं यात्येव न य
 एव च ॥ अहंकारो विषं वा रुर्विनयोः मृतमित्यपि ॥ ६० ॥ न विद्ययानशोऽप्येता धनेनाभिज
 नेन च ॥ न वलेन प्रमत्तस्या ज्ञातिमानी कदाचन ॥ ६१ ॥ अधिकोऽस्मिन्ति सर्वेभ्योऽर्थधिकज्ञा
 नवानहम् ॥ धर्मतत्त्वविदमिति नैव मन्येत बुद्धिमान् ॥ ६२ ॥ साभिमानव्यया लोका नशु
 श्च भवन्ति ते ॥ अनायव्ययकर्ता च अनाथ कलहप्रियः ॥ आतुरे सर्वभक्षी च नरः शीघ्रं
 विनश्यति ॥ ६३ ॥ दृष्टान्त ॥ विरुतं निजमात्मानं वस्त्रैः सत्कुरुते न डः ॥ परोभ्यः स्वशरीरेभ्य
 केवाभूषां वितन्विते ॥ ६४ ॥ भुक्तः ॥ नैव्ययाधिकं कार्यं कर्तुमीहेतुर्पीडितः ॥ वदुर्थव्ययतो धी
 मान्भिमानेन वै क्वचित् ॥ ६५ ॥ वदुर्थव्ययभीत्या तु सत्कीर्तिर्न त्यजेत्सदा ॥ उत्तमैरनुज्ञातं
 कार्यं नैच्छेत्तैः सह ॥ ६६ ॥ देवैः साकं सुधापाभाशोऽहोऽधिष्ठितं शिरो यतः ॥ महतो सत्कृतमपि भवे
 तद्भूषणाय वै ॥ ६७ ॥ विषयानं शिवस्यैव त्वत्तन्नेषां मृत्युकारकम् ॥ चान्दके ॥ कः कालं कानि मित्रा
 णि को देशः को व्ययागमौ ॥ ६८ ॥ कश्चाहं काचमेशक्तिरिति विना मुरुर्मुहुः ॥ एवं चिन्तयमानस्य
 मेरो ॥ रम्यमप्युज्ज्वलमपि मनसोऽपि समीक्षितं ॥ लोकविदेवराणं वस्त्रं
 न गृह्णायात्सदा बुधैः ॥

॥ श्री ॥

॥ ५ ॥

स्वधर्मनिरातस्य च ॥ भवन्ति सम्पदः सर्वा गुणालुब्धाः स्वयं हिता निष्फलत्रयपुस्तकं चातुचारणत
त्करे ॥ ७० ॥ कुर्वैथैकितवेधूने शठे मध्ये च वंदेति ॥ सत्यं प्रिये नानृतं चेव कृत्यं सरसि प्रवम् ॥ अक्रुः
स्वहेतुभिर्न हन्येत कस्य वाक्यं कदाचन ॥ ७१ ॥ प्रतिचार्योत्तरे देयं सहस्रानवदेत्कचित् ॥ कस्य चिन्न
स्य हेतुर्मम मिथ्यावादन्न कस्य चित् ॥ ७२ ॥ मनुः ॥ नाष्टुष्टः कस्य चिद्व्यान्नचाप्यायेन पृच्छतः ॥
जानन्नहि पिमे धावी जडवस्त्रोक्त आचरेत् ॥ ७३ ॥ भारते ॥ पुरुषाः पिशुना चैव मानिनो नृत्पवादि
नः ॥ अनिवृद्धपलापश्च ते वै निराय गामिनः ॥ ७४ ॥ प्रियवाक्यप्रदानेन सर्वे नृप्यन्ति जनानवः ॥ त
स्मात्तृशिष्यं सदा ब्रूयाच्च ने किं दारिद्र्या ॥ ७५ ॥ धर्मवृद्धिर्भवेत्सत्यादसत्याद्दुर्मसंशयः ॥ तस्मा
त्सत्यं प्रवक्तव्यमसत्यं परिवर्जयेत् ॥ ७६ ॥ मनुः ॥ सत्यं ब्रूयात्प्रियं ब्रूयात्तत्सत्यमप्रियम् ॥
प्रियं च नानृतं ब्रूयादेष धर्मसनातनः ॥ ७७ ॥ ब्रह्मोत्तरे ॥ स्वल्पाक्षरमनन्तार्थवाक्यं ब्रूहि महा
मते ॥ मनुः ॥ भडं भडमिति ब्रूयान्ना भडं कस्य चिददेत् ॥ ७८ ॥ अक्रुः ॥ तीक्ष्णवाक्यान्मित्र

भविष्ये नतशाश्वतीनस्तलिलं न च ननरसो न शीतल द्रव्यं ॥ तीक्ष्णं मधुरं चैव सत्यं जनमनोहरं
प्रहादयन्ति च पुरुषं यथा मधुरभाषिणी वारणी ॥

॥ रामः ॥

॥ ५ ॥

मपितकालं याति शत्रुताम् ॥ वक्तोक्तिशल्पमुद्धर्तुं न शक्यमानसं यतः ॥ ७६ ॥ अपकारिणि चे
त्कोपः कोपे कोपः कथन्नते ॥ धर्मार्थकाममोक्षारणां चतुर्णामुपकारिणी ॥ ७७ ॥ क्षन्तव्यो मं
दबुद्धीनामपराधो मनीषिणा ॥ न हि सर्वत्र पाणिउत्पुल्लभं प्रहृषेक्षचित् ॥ ७८ ॥ जितेन्द्रियको
पहन्ता यश्चापलुनमुह्यति ॥ स भूरो धन्य इत्याहुः प्राणिहन्ता तु पापकृत् ॥ ७९ ॥ कदापि नो यदं
स्यात्कदुभाषणतत्परः ॥ भार्यापुत्रोप्युद्विजते कदुवाक्पात्यदरातः ॥ ८० ॥ पशवेऽपि वशं याति शनैः
श्च मृदुभाषणैः ॥ स्वजनैर्न विस्तेत न स्यर्धेन वलीयसा ॥ ८१ ॥ न कुर्यात्स्त्रीबालवृद्धमूर्खेषु च विवा
हनम् ॥ वरुभिर्न विरोधव्यं दुर्जनैर्वापि सज्जनैः ॥ ८२ ॥ स्फुरन्तमपि नागेन्द्रं भक्षयन्ति पिपीलिकाः
प्रतिमं सर्वं पुनरुत्तेषु यालोकद्वयमाधिना ॥ भा ८३ ॥ द्विषतामपि ये दोषेन वदन्ति कदाचन ॥ कीर्तयन्ति
गुणाश्चैव ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ८४ ॥ परदुःखेन यो दुःखी परतुष्यात्तु नुष्टिमान् ॥ निर्वैरः सर्वभू
तेषु सामैत्रीपरि कीर्तिता ॥ ८५ ॥ ददाति प्रतिगृह्णाति गुह्यमाख्याति पृच्छति ॥ भुंक्ते भोजयते

॥ श्री ॥
॥ ६ ॥

चैव षड्विधं प्रीति लक्षणात् ॥ ८९ ॥ रिक्तहस्तो न पश्येत् राजानं देवतां गतम् ॥ इष्टं मित्रं च भार्यां च
पुत्रं चापि कर्तव्यसात् ॥ ९० ॥ भारते ॥ सर्वभूतेषु विस्वत्माः सर्वभूतेषु निर्दया ॥ सर्वभूतेषु जिं
त्माश्च ते वै निरयगामिनः ॥ ९१ ॥ भुक्तः ॥ हिरण्यभूमिलाभेभ्यो मित्रलब्धिर्वगयतः ॥ अतो यते तत्
प्राप्नो रक्षेत्सत्यं समाहितः ॥ ९२ ॥ प्राक्कर्मवशतो नित्यं सधनो निर्धनो भवेत् ॥ तस्मात्सर्वेषु लो
केषु मैत्री नैव च हापयेत् ॥ ९३ ॥ प्राणायामात्मनो भीष्टाभूतानामपि ते तथा ॥ आत्मोपम्येत स
र्वत्र दया कुर्वन्नि साधवः ॥ ९४ ॥ यस्य भूदवर्ते चित्तं परः खेन सर्वदा ॥ इष्टार्थे यतते न्यस्यापे
रितः सत्करोति यः ॥ ९५ ॥ भासया समुप्राप्तान् कृतज्ञां चैव कर्शितान् ॥ येऽतिथी नैव मन्यं
ते ते वै निरयगामिनः ॥ ९६ ॥ न्यायोपार्जितविज्ञेन पोष्याणां पालनं वारम् ॥ मातापिता गुरु भा
र्या प्रजाहीना समाश्रितः ॥ ९७ ॥ अभ्यागतो तिथिश्चाग्निपोष्यवर्ग उदाहृतः ॥ यस्य चित्तं दवी
भूतं रूपया सर्वजनुषु ॥ ९८ ॥ सधन्यः संसृतौ पुण्य किं जरा भश्मवल्कलैः ॥ उत्तमस्यापि व

परान्नं नैव श्लिष्यात्स्वान्नं दद्यात्परेषु व

॥ रामः ॥
॥ ६ ॥

र्णस्य नीचोऽपि गृहमागतः ॥ तस्य मान्यः स विज्ञेय सर्वस्याभ्यागतो गुरुः ॥ ८९ ॥ भन्नात्परतरं लो
केन भूतत्रयं विष्यति ॥ भन्तमूलं जगत्सर्वं भन्ते चैव प्रतिष्ठितम् ॥ ९० ॥ परान्नम्परवस्त्रं च
परान्नं परस्त्रियम् ॥ परस्य च गृहे वा संशक्तस्यापि श्रियं हरेत् ॥ १ ॥ आंगीरसः ॥ उक्तं हि म
नुष्याणामन्नमाश्रित्य तिष्ठति ॥ यो यस्यान्नसमभ्रातिस तस्याभ्रातः किल्विषम् ॥ २ ॥ यो
भुङ्क्ते हि वसुधां च मासमेकान्निरन्तरम् ॥ इह जन्मनि भूत्वा त्वं मृतश्चावभिजायते ॥ ३ ॥ अ
ग्निः ॥ भूषा चरस्य षष्ठाङ्गैः धीयानोऽपि च नित्यशः ॥ जुहुं चापि जपंश्चापि गतिं कूर्ध्वं न विन्दति
॥ ४ ॥ देवीभागवते ॥ आहारभुञ्जान् पते चित्तं भुङ्क्ति जुजायते ॥ भुङ्क्ते चित्तं प्रकाशः स्याद्दम
स्य नृपसत्तमः ॥ ५ ॥ देवपित्रतिथिभ्यो न्नमदत्त्वा न्नाश्रियात्कचित् ॥ आत्मारथ्यं यः पचेन्म
स्य न्नाकार्थं स जीवति ॥ ६ ॥ तस्वीधनासक्तमनः कार्यं कुर्यात्कराजने ॥ अस्मिन्कलियुगे
घोरे सत्यमन्त्रादिवर्जितः ॥ प्रायसः प्राणिनः प्राणाः शिभोदापरयताः ॥ ७ ॥ अतो व

स्थितेषु स्त्रीयदारेषु स्त्रियमन्यां न संस्पृशत् ॥ इदं चेत्तस्य विद्वान्मथाना रक्षी भवेत्

॥ श्री ॥
॥ ७ ॥

इयं मानवानां यातना कोटि कोटिशः ॥ दृष्टान्त ॥ भोगेच्छानोपभोगेन भोगिनां जातु शाम्यति
॥ ८ ॥ लवणो नान्नं गलेन नृणां प्रत्युत जायते ॥ भारते ॥ येषु परस्परं कर्मणां मनसि गिर
रमयन्ति न सत्यस्थालेन गः स्वर्गगमिनः ॥ तृतीयं भोजनं येषां सन्तानार्थं च मेथुनम् ॥ १० ॥
वाक्स्तन्यवचनार्था यदुर्गाण्यपि तन्निते ॥ अनायासेन संप्राप्ते योगे वस्तुनि सर्वदा ॥ ११ ॥ अ
लं बुद्धिर्विवेकेन सन्नोषः कथ्यते बुधैः ॥ भुक्तः ॥ सन्नोषस्त्रिषु कर्तव्यं स्वदो भोजने धने ॥ १२ ॥
विहारं चैव स्वस्त्रीभिर्वेश्याभिर्न कदाचन ॥ परवेश्मगतस्तत्स्त्रीवीक्षणां न च कारयेत् ॥ १३ ॥
परदा एन गन्तव्याः सर्ववर्णेषु कर्हिचित् ॥ एकं स्वाडनं भुंजीत एकश्चार्थान्नं चिन्तयेत् ॥ १४ ॥
भारते ॥ येषु परस्वंचरुर्नारस्तु रुणानामसूयकाः ॥ परस्त्रियाभिरभ्येतते वै निरयगमिनः ॥
१५ ॥ लोभमूलानि पासव्याधश्च व्याधयः ॥ दृष्टान्त ॥ धनागमे धिकं पुंसां लोभमभ्ये
तिमानसम् ॥ १६ ॥ निरायकाले प्राप्ते यं प्रायः शैत्यवह्म्यलम् ॥ सन्नोषः सततं यात्यः

वानिरसमूलानि

॥ रामः ॥
॥ ७ ॥

कृत्वा वंधुमनुजमम् ॥ १७ ॥ विवेकं ज्ञानदं त्याज्या कृत्वा पापः खलु सती ॥ विद्यां कुलं वध
मंचलज्जां हित्वा भ्रमन्ति ये ॥ १८ ॥ धनाद्यर्थे तु ते मूढा पतन्ति नारके कुवम् ॥ मद्यारतो नित्यं
इह मुञ्च मोक्षने ॥ उद्यात्तमये शायी सदा दन्तमलान्वितः ॥ स नो गर्दभः प्रोक्तो मूढः
पापी लडः खभाक् ॥ वशिष्ठ ॥ आचारपरमो धर्मः सर्वेषामिनिश्चयः ॥ २० ॥ हीनचारः
परितात्मा प्रेत्य चेह विनश्यति ॥ स्वधर्मपरमो नित्यमीश्वरार्पितमानसः ॥ २१ ॥ प्राप्नोति
परमस्थानं य उक्तं वेदवादिभिः ॥ वर्णाश्रमेचितं कर्म तस्मात्तं न त्यजेत् क्वचित् ॥ २२ ॥
मनु ॥ येनास्य पितरो याता येन याता पिता महाः ॥ तेन यायात्सतां मार्गं तेन गच्छन्तरिष्यते
२३ ॥ भारते ॥ प्रवृत्तिचये इच्छन्ति वेदशास्त्रोक्तकर्मणा ॥ आचरन्ति महात्मानस्ते नराः स्व
र्गगामिनः ॥ २४ ॥ परोपकारसततं कर्तव्यं भूतिमिदं ॥ भव्यदशपुण्यानां व्यासस्य च
चतुर्थ्यम् ॥ २५ ॥ परोपकारस्य पुण्यं पापयपारपीडनम् ॥ शुक्र ॥ जीवितस्य फल

॥ श्री ॥
॥ ८ ॥

लंपोक्तं सर्वदा हरिकीर्तनम् ॥ २६ ॥ प्राणिनामुपकारं च प्रेम्णा वाक्यायमानसैः ॥ भार
ते ॥ अनाथरूपराग्दीनरोगार्तद्वन्द्वमेव च ॥ २७ ॥ सततं कं पतिये मूढास्ते वै निरयगामि
नः ॥ २८ ॥ भुक्तः ॥ आत्मवत्सतन्तं यश्चेदपि कीर्तयिषीलिकम् ॥ २९ ॥ उपकारप्रधानः
स्यादपकारपरोऽप्येते ॥ मनसापि न कुर्वन्तु स्वमिदो हन्तथैव च ॥ ३० ॥ प्रकाशयेन्नाप
मानं न निःस्त्रिहतां प्रभोः ॥ स्वधर्मस्थो द्विजो मोहाच्छूडनेव विबोधयेत् ॥ ३१ ॥ भारते ॥
ब्रह्माण्डकर्ममुत्सृज्य यो द्विजालोभमोहिताः ॥ कुकर्मण्यपि कुर्वन्ति ते वै निरयगामिनः
॥ ३२ ॥ भुक्तः ॥ सर्वाधिको ब्राह्मणालु जायते हिः स्वकर्मणा ॥ तन्नेज्जसो न ते जासि सं
ति चक्षेत्रियादिषु ॥ ३३ ॥ मनु ॥ अनभ्यासेन वेदानामाचारस्य च वर्जनात् ॥ अल
स्यादं न दोषाश्च मृत्युर्विजान्ति यां सति ॥ ३४ ॥ पुण्ये पुण्येषु ये धर्मास्ते पुण्येषु द्विजातयः

॥ रामः ॥
॥ ८ ॥

तिषान्निदानकर्तव्यायुगरूपहि वैदिजा ॥ ३४ ॥ ॥ भुक् ॥ धर्मतत्त्वं हि गहनमतः सत्सर्वं
तन्नरः ॥ अतिस्मृतिपराणां कर्मकुर्याद्विचक्षणाः ॥ ३५ ॥ स्वधर्मस्थं ब्रह्मणं हि
दृष्ट्वा विभ्यति चेन्नरः ॥ प्रायः कलियुगे वर्णावाय नो भात उत्तमौ ॥ ३६ ॥ तथापि मूढा
मरणे ते ज्ञेयाणां च विशां स्थितिः ॥ याजयन्ति भुञ्जन्त्या वयन्ति लुवन्ति च ॥ ३७ ॥
नमन्ति इव्यलाभार्थं देवमायाविमोहिताः ॥ मधुना सिंचयेन्निर्वेकिन्निमे मधुजायते
॥ ३८ ॥ जातिस्वभावदोषो यं कटुकत्वनमुंचति ॥ भुञ्जन्ति हि जभुः कृषापरमं कर्म
कीर्तनम् ॥ ३९ ॥ अन्यथा कुरुते किंचित्तद्वे तस्य निष्फलम् ॥ भुञ्जन्तश्च संयुक्ता दूर
तपरिवर्जयेत् ॥ ४० ॥ मनुः ॥ भुञ्जन्ते हि न सख्यं हीनयोनिनिषेवणम् ॥ तथैवाना
श्रमेवासः परान्नपरिपुष्टता ॥ ४१ ॥ स्वस्वजात्युक्तधर्मो यः पूर्वैराचरितः सदा ॥ त
माचरेच्च सा जातिरद्या स्यादमृतपैः ॥ ४२ ॥ राजदण्डभयालोकः स्वस्वधर्मपरो भवे

॥ श्री ॥
॥ ५ ॥

तु ॥ यो हि स्वधर्मनिरासते जस्वी भवेदिह ॥ ४३ ॥ सिद्धाचारतालोकाः सिद्धो धर्मप्रव
र्तकः ॥ चारुके ॥ भवति धर्ममिष्टमिष्टायापेपापासमेसमा ॥ ४४ ॥ एजानमनुवर्तते
यथा एजातथा प्रजा ॥ गीतायां ॥ यद्यश्चरति श्रेष्ठस्ततदेवेतरो जनः ॥ ४५ ॥ स यत्प्रमारां
कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥ महाभारते ॥ कालस्य कारणां एजा एजा वा कालकारणां ॥ ४६ ॥
उभयो संशयो मा भू राजा कालस्य कारणां ॥ स्वधर्मस्यो हियो एजा इह मुत्र सुखी भवेत् ॥
४७ ॥ भारत उद्योगपर्वणि ॥ धर्मं रागज्यं विन्देत् धर्मं रागपरिपालयेत् ॥ धर्ममूलांश्चियं प्राप्य
न जहाति न हीयते ॥ ४८ ॥ अथ स न्यज्यतो धर्ममधर्मं चानुतिष्ठतः ॥ प्रति संवेष्टते भूमि
रग्नो चर्महितं यथा ॥ ४९ ॥ देवतातिथिविप्राणां पूजनं पापनाशनं ॥ लोकद्वयेऽपि भु
भरुद्दानं धर्मयशस्करम् ॥ ५० ॥ पंचैव पूजयेत्त्र्योके यशः प्राप्नोति केवलम् ॥ देवान्ये
तु मनुष्यांश्च भिक्षुतिथि पंचमान् ॥ ५१ ॥ एजधर्मेषु ये दोषास्तव्या भूतिमिच्छता ॥ ॥

॥ रामः ॥
॥ ५ ॥

॥ अथ मे पु ये सो पा त त म् ॥ ॥ भात ५ योग पर्वणि ॥ सप्तदोषासरा
जा हात व्याम स नो द याः ॥ प्राय शो ये वि न श प न्ति कृत मूला अपी श्वराः ॥ ५२ ॥ त्रियो क्षा मृग
या पानं वा क्पा रु ष्यं च पंच म म् ॥ महश्च द रा उ पा रु ष्य म र्थ रू षा मे व च ॥ ५३ ॥ शं क न य न्थे
यू त स्त्री लो नु पो र्जा उ द्वा मा न्ये न मं त्रितः ॥ भोग पू र्ण नि रा ज्ञे यं वि द्ध जि स मु रा ह त म् ॥ ५४ ॥
प्रजापालनमेवः स्यात् ॥ ए त्तो धर्म स ना त न ॥ ॥ भु क्त ॥ उ द्द नि ग्र हा णं रा नं पु जा याः परि पा
लनम् ॥ य ज नं ए न स्र या देः को शा नां न्मा य तो र्ज न ॥ का र्दी का रा णं रा शो रि पू र्णं परि म र्द न म् ॥
भू मे रु पा र्ज नं भू षो रा ज ह तं तु चा द्ध वा ॥ ॥ भात ५ योग पर्वणि ॥ रक्षाधिकारादीशत्वाच्च
ता उ य ह का रा णा त् ॥ प्रजासंरक्षति नृ पः सा व र्द्ध य ति पा र्थि व म् ॥ ५५ ॥ स रा ग र क्तः प्र
कृ तिः प्रजापालनतत्पारः ॥ वि नी ता त्मा ह नृ प ति भू य सी श्रि य म भु न्ते ॥ ५६ ॥ य स्य य त्नः कि
य ते पा र ण द्दि म र्द ने ॥ य स्य य त्नः क र्त व्यः स्या द्दु परि पा ल ने ॥ ५७ ॥ च क्षु षा म न सा वा चा

॥ श्री ॥

॥ १० ॥

कर्मणाश्चतुर्विधम् ॥ प्रसादयति यो लोको कर्मलोको नु प्रसीदति ॥ ६० ॥ ~~यत्तद्वत्~~ ॥
प्रजापीडनसत्तापात्समूहोऽतः शनः ॥ राक्षः कुलं श्रियं प्राणान्नादग्धा विनिवर्त्तते ॥ ६१ ॥
~~कटुवाचनवक्त्री ह्यश्रेयस्कामोजनोऽपि~~ ॥ भुक् ॥ ॥ नित्यं मनोऽपि हारिणा वाच्यं प्र
सादयेज्जगत् ॥ उद्धेजयति भूतानि क्रूरवाग्धनोऽपि सन् ॥ ६२ ॥ हृदि विद्मश्वात्पथं यथा सं
तप्यते जनः ॥ पीडितोऽपि हि मेधावी न तां वाचमुदीरयेत् ॥ ६३ ॥ मेरुः ॥ लोकोद्देग करीया च
याच कर्मनिष्कन्तनाः ॥ स्थित्युद्देग करीया च तां गिरं नैव भाषयेत् ॥ ६४ ॥ भुक् ॥ येषि या
णि प्रभाषन्ते प्रियमिदं तितकृतम् ॥ श्रीमन्नो वन्यचरिता देवास्ते न विग्रहाः ॥ ६५ ॥ स
द्भावेन हरेन्मित्रं सद्भावेन च वाच्यवान् ॥ स्त्रीभृत्योऽप्येवमानाभ्यां दाक्षिण्येनैतं जनम् ॥
६६ ॥ ~~विवेकविहोराज्ञिप्रजातत्रनशोभनम्~~ ॥ क्षणो हृष्टा क्षणो नुष्टा हृष्टा नुष्टा क्षणो क्ष
णो ॥ अम्यवस्थितचित्तस्य प्रसादोऽपि भयंकरः ॥ ६७ ॥ ~~भारतउद्योगपर्वणि~~ ॥ नृपाणां च

॥ रामः ॥

॥ १० ॥

नराणां च केवलं तुल्यमूर्तिनाम् ॥ आधिक्यं नु क्षमा धैर्यमाज्ञादानं पराक्रमः ॥ ६८ ॥ अक्षमा वा
न परां दोषे क्षमा हि परमं बलम् ॥ अविवेकिनिभूपा लेन स्पन्ति गुणिनो गुणाः ॥ ६९ ॥ प्रसादो नि
फलो यस्य क्रोधश्चापि निरर्थकः ॥ नतं भर्तारमिच्छन्ति षण्डपतिमिव स्त्रियः ॥ ७० ॥ यस्मान्न स्प
न्ति भूतानि मृगव्याधा मृगा इव ॥ सागराणामपि महिंलब्धा सपरिहीयते ॥ ७१ ॥ भुक् ॥
अरातेनापमानेन छलाचकटुवाक्यतः ॥ राज्ञः प्रबलदण्डेन नृपमुचन्निवे प्रजाः ॥ ७२ ॥
अनयेषु यतो राजा स्वार्थतो भ्रष्टपते भ्रवं ॥ भारत उद्योगर्पे पितृपैतामहाज्यं प्राप्नवात्स्वेन कर्मणा
॥ वायुः भूमिवासाय संशयेत्यनये स्थितः ॥ बुद्धैकलुषभूतायां विनाशे प्रत्युपस्थिते ॥ ७३ ॥
अनयो न कसंकाशो हृदयत्रापि सप्यति ॥ मनुः ॥ अदधान्दण्डये राजा दण्डाचे वाप्यदण्डये
त् ॥ ७४ ॥ अयशो महाराजोति नरकं चैव पश्यति ॥ भुक् ॥ लोकतोशा स्वतोशात्वा ह्येतत्प्रा
ज्यान्त्यजेत्यधिः ॥ ७५ ॥ अनयो न यसंकाशमनसापि न चिन्तयेत् ॥ न्यायतो र्थानि शृङ्खलाया

श्री
११

भारतउद्यो
गपर्वगी

नृनोद्योगंकारयेन्नमः ॥ ॥ भारतउद्योगपर्व ॥ ॥ यथामधुसमादत्तेरक्षमपुष्पाणि पश्य
दः ॥ ३॥ तद्वदर्थान्मुष्येभ्यआद्याद्विहिंसया ॥ शकुनयथे ॥ लोभाविद्येयदाएजावो प
विद्योत्तमासने ॥ ३८ ॥ अनिष्टनदिजानीयादितुक्तंन्योतिशाएवि ॥ पात्रापर्वविवेकनका
र्यकार्येनियोजयेत् ॥ ॥ भक्तं च भजमानं च तवास्मिन्निचवादिनम् ॥ त्रिनेत्रांभूरणं प्राप्तान्विष
मेपिनसंत्यजेत् ॥ ८० ॥ एजनीति ॥ धर्मशास्त्रार्थकुशलाः कुलीनासत्यवादिनः ॥ समाश्चत्रौ
चमित्रेचनृपतेस्युः सभासदः ॥ ८१ ॥ यथाचतुर्भिः कनकं परिक्षितेनिघर्षणः घेदनतापताडने
तथाचतुर्भिर्गुरुष्वपरिक्षितेनकुलेनशीलेनगुणेनकर्मणा ॥ ८२ ॥ अक ॥ सुकलश्चसुशील
श्चसुकमचिनिरालसः ॥ यथाकरोत्यात्मकार्येस्वामिकार्यत्ततोधिकं ॥ ८३ ॥ चतुर्गुणेन
यत्नेनकायवाग्मानसेनच ॥ भृत्याचतुष्टोमृडुवाकार्यदक्षभुविर्दृढः ॥ ८४ ॥ परोपकर
णोदक्षोऽपकारपराशुमुख ॥ भरीर्घसूत्रः सत्कार्येससत्कार्यस्यैकैस्वैचिने ॥ ८५ ॥

॥ एमः ॥

॥ ११ ॥

चिरक्रियः

(2)

॥ श्री ॥
॥ १२ ॥

एतज्जिपादिनानेच्छेत्कार्यमाध्यस्थिकिंभूतिम् ॥ ननिह्याड्यलोभास्तत्कार्येयस्यकस्यचित् ॥ ८५ ॥ मा
घकावे ॥ आरभतेऽल्पमेवाशाः कामं व्यग्रमभवन्ति च ॥ महार्भास्तदधियान्तिष्ठन्ति च निराकलाः ॥ ८६ ॥ चा
नक ॥ मूर्खेनियोज्यमानेनृवयोदोषामर्हापतेः ॥ अयशश्चार्थनाशश्चनरकेपतनंक्रवम् ॥ ८७ ॥ शास्त्रमि
शामनुभूत्याजकार्याविचितयेत्शुक्रः ॥ नीचहीनोदीर्घदर्शीहृद्वसेवीसुनीतियुक् ॥ गणितुष्टुयोराना
मसेयोदेवतांशकः विपरीतलुरक्षोशः सर्वैरकभाजमम् ॥ सर्वविद्यामुद्रशालेभृपोह्यपिसुमंत्रवित्
मंत्रिमिसुविनामंत्रनैकार्थंचितयेत्कचित् ॥ सभाधिकारिप्रकृतौसभासत्सुमतेस्थितः ॥ ८८ ॥ सर्वदास्या
चपः प्रातस्त्वमतेनकदाचन ॥ प्रभुः स्वातंत्र्यमापन्नो ह्यनर्थायेकवल्पते ॥ ८९ ॥ अनुचितकर्माभस्वजन
विरोधोवलीयसीत्यर्था ॥ प्रमदासहविवासोमृत्युर्द्धराणिचत्वारि ॥ ९० ॥ मनुः नोत्थापयेत्त्वयंका
र्यराजानाप्यस्यपूतवः ॥ नवप्रापितमनोनयसेदर्थंकथंचन ॥ यः प्रमाणन्नजानातिस्थानेवृद्धौतथा
क्षये ॥ कोशेजनपदेदण्डेनमराज्येवतिष्ठति ॥ बलवान्बुद्धिमान्भूतेयोहिपुक्तपराक्रमि ॥ चितपूरांम

हिंभुक्तेसस्योभूयतिभवेत् ॥ ९५ ॥

15

10

5

0

Cms.

5

10

15

20

25

30

० इति श्रीग्रंथानुमतमादाय श्रीकृष्णमानसंग्रहीतनीतिसंग्रहस्वभावरक्षासमाप्तम् ०